

TÜRKİYE’DE ERKEN DÖNEM SİNEMA, KADINLARIN KONUMU VE İLK KADIN OYUNCULAR ÜZERİNE YENİ BULGULAR¹ NEW FINDINGS ON THE POSITION OF WOMEN AND THE FIRST FEMALE ACTORS IN EARLY CINEMA IN TURKEY

Müjgan Yıldırım

*Prof. Dr., Maltepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Çizgi Film ve Animasyon
Bölüm Bşk., İstanbul, Türkiye
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7248-1550>*

ÖZET

Dünya sineması 1895 yılında Lumière Kardeşler’in sinematografi bulmasıyla başlayan süreç dalga dalga tüm dünyaya yayılırken, Osmanlı’da da benzeri süreç yaşanıyordu. Halk izleme anlamında oldukça ilgiliydi, “hareketli görüntü ya da canlı fotoğraflar” dönemin kahvehanelerinde izleyicileriyle buluşuyordu. Osmanlı’da II. Abdülhamit dönemine denk düşen erken dönem sineması (1896-1922) bugüne değin daha anlatılagelen bir anlayışla ele alınması ve belge-bilgi yoksunluğu nedeniyle birçok doğru bilinen yanlışlar ya da eksiklerle günümüze değin ulaşmış bulunmaktadır.

Osmanlı arşivi ve birçok dijital arşivin açılmasıyla pek çok belge ve bilgi gün yüzüne çıkmaya, bunun sonucunda da “doğru bilinen yanlışlar” da sinema tarihimizde yerini almaya başlamıştır. Türkiye sinemasının başlangıcının bile yıllardır tartışıldığı ülkemizde kadınların tiyatro ile ilişkisine bakıldığında oldukça karışık bir durum söz konusudur. Müslüman kadınların sahneye çıkmaları dinsel baskılar nedeniyle yasaklanmış ve bu nedenle sahneye çıkmak isteyen kadınlar farklı yollar aramıştır. Müslüman kadınlar sahnede azınlık isimleri kullanırken, azınlıklarda da durum tam tersidir. Tiyatro Oyuncusu-Yazar Vasfi Rıza Zobu bu duruma şöyle değiniyor: “Mümessile olarak şehr-i 800 kuruş ücretle, Darülbedayi heyeti temsiliyesine kabul edildi. Ferda; yüzü ve endamı kadar, Türkçe konuşması da güzel bir Macar kızıydı.” (Zobu, 1977:34) Dönemin ünlü oyuncu ve yönetmenlerinden Şadi Fikret Karagözoğlu’nun eşi Zabel de “Şehper Karagözoğlu” adıyla sahne ve beyazperdede yer almaktaydı. Bir yandan da Kınar Hanım, Eliza Binemeciyan, Roza Felekyan, Madam Kalitea kendi adlarıyla var olmaya devam etmekteydi. Ama seyirciler aksanı son derece düzgün alan erkek aktörlerin karşısında yer alan bu azınlık oyuncuların konuşmalarındaki farklılıktan çok hoşlanmıyorlardı. Biraz bu, biraz da Müslüman kadın oyuncuların sahneye çıkma heves ve cesareti nedeniyle farklı çözümler aranmış, Müslüman kadın oyuncular azınlık isimleriyle sahnede yer almaya başlamıştı. İşte bunlardan biri olan Kadriye Hanım aslında sahneye çıkan “ilk Müslüman kadın” olma unvanını da taşımaktadır. “Mutlâkıyet devrinde Abdülhamid’in saltanatı zamanında tahmini 1908 öncesi, İstanbul’da bir kazasker kızının, konaklarındaki Çubukçubaşı’yı sevdiğini, babası öldükten sonra onunla evlendiğini aktör Fehim Efendi anlatmıştı. Eskiden Çubukçubaşı olan ve hayatını kazanmak için tulüat aktörlüğü eden bu zatın, karısını da sahneye çıkararak oyun oynattığını da eklemişti...” (Sevengil, 2015: 112) Amelya adıyla sahneye çıkan Kadriye Hanım, sahnede “İlk” olma özelliğini taşıyadursun, Tiyatro oyuncusu Gülriz Sururi’nin teyzesi Mevdude Refik Tepedelen de, yine Afife Jale’den önce sahneye çıkmış bir kadın sanatçımızdır. Bazı oyunlarda adı rumuzlu bir şekilde (M.R.) yer alırken, bazı oyunların afişinde de “Beatris” adıyla yer

¹ Bu makale yazar tarafından yazıp-yönetilen “Gölgenin Seyri/Türk Sinemasının Tartışmalı İlkleri-2021”adlı belgesel filmin izleği üzerinden oluşturulmuştur.

almıştır.² Sahnedeki değişiklikler bu şekilde devam ederken beyazperdede de ortaya çıkan son belgeler ışığında bazı düzenlemeler yapılması gereği ortaya çıkmıştır. Bu makalenin de ana çatısını oluşturan etmenlerden biri olan bu durum şimdiye kadar beyazperdede görünen “ilk Müslüman kadın oyuncular”da da değişiklik yapılması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Şimdiye kadar, sinema tarihimizde Muhsin Ertuğrul’un yönettiği “Ateşten Gömlek-1923” filminin başrollerindeki “Bedia Muhavvit-Neyire Neyir”in “ilk Müslüman kadın oyuncular” olarak kabul ediliyordu. Bu makalede ise bu filmde önce “Esrarengiz Şark ya da İstanbul Esrarı” adıyla 1922 yılında Mösyö Andres tarafından çekilen filmde oynayan “Şahika Nermin” adlı kadın oyuncu olduğunun altı çizilmektedir. (Özuyar, 2017)

Anahtar Kelimeler: İlk kadın, oyuncu, beyazperde, sinema, sahne

ABSTRACT

While the process of world cinema, which began with the Lumière Brothers' invention of the cinematograph in 1895, was spreading throughout the world in waves, a similar process was also taking place in the Ottoman Empire. The public was quite interested in viewing, and “moving images or live photographs” met with their audiences in the coffeehouses of the period. The early period of Ottoman cinema (1896-1922), which coincides with the reign of Abdulhamid II, has survived to the present day with many misconceptions or omissions due to the lack of documentation and information and the fact that it was handled with a more narrative approach.

With the opening of the Ottoman archives and many digital archives, many documents and information have come to light, and as a result, "considered falsehoods" have begun to take their place in our cinema history. When we look at the relationship between women and theatre in our country, where even the beginning of Turkish cinema has been debated for years, we see a rather complicated situation. Muslim women were banned from performing on stage due to religious pressures, and for this reason, women who wanted to perform on stage sought different ways. While Muslim women use minority names on stage, the situation is the opposite for minorities. Theater Actor and Writer Vasfi Rıza Zobu touches upon this situation as follows: “She was accepted to the Darülbedayi board as a representative with a salary of 800 kuruş. Ferda was a Hungarian girl who spoke Turkish as well as her face and figure.” (Zobu, 1977:34). Zabel, the wife of Şadi Fikret Karagözoğlu, one of the famous actors and directors of the period, was also appearing on stage and screen under the name “Şehper Karagözoğlu”. On the other hand, Kınar Hanım, Eliza Binemeciyan, Roza Felekyan, and Madam Kalitea continued to exist under their own names. But the audience did not like the difference in speech of these minority actors who were placed opposite the male actors who had very good accents. One of them, Kadriye Hanım, actually holds the title of being the "first Muslim woman" to appear on stage.

Partly because of this, and partly because of the enthusiasm and courage of Muslim female actors to appear on stage, different solutions were sought, and Muslim female actors began to appear on stage with minority names. During the period of the absolute rule, around 1908, during the reign of Abdulhamid, the actor Fehim Efendi told how a Kazasker’s daughter in Istanbul fell in love with Çubukçubaşı in their mansion and married him after her father died.

² Eski Operet Sanatçısı Şeref Şenpınar’ın gösterdiği belgelere göre, ilk kez 1919 yıllarında Şişli Heveskarlar Kulübü Tiyatro şubesinin, prova ve temsillerine çıkmıştır.

He added that this man, who used to be Çubukçubaşı and worked as an improvisational actor to earn his living, also brought his wife on stage and made her perform in plays...” (Sevengil, 2015: 112) While Kadriye Hanım, who entered the stage under the name of Amelya, has the distinction of being the “First” on the stage, Mevdude Refik Tepedelen, the aunt of theater actress Gülriz Sururi, is another female artist who entered the stage before Afife Jale. In some plays, her name was written with a pseudonym (M.R.), while in some plays, she was also written as “Beatris” on the posters. While the changes on stage continued in this way, in the light of the latest documents that appeared on the silver screen, it became necessary to make some arrangements. This situation, which is one of the factors that form the main framework of this article, has revealed the need for changes in the “first Muslim female actors” who have appeared on the silver screen so far. Until now, in our cinema history, “Bedia Muhavvit and Neyire Neyir” in the leading roles of the movie “Ateşten Gömlek-1923” directed by Muhsin Ertuğrul were considered the “first Muslim female actors”. This article emphasizes that before this movie, there was a female actor named “Şahika Nermin” who played in the movie called “Esrarengiz Şark or the Esrari of Istanbul” shot by Monsieur Andres in 1922. (Özuyar, 2017)

Keywords: First woman, actress, screen, cinema, stage

GİRİŞ

Dünya sinema tarihi her ne kadar Lumière Kardeşler ve 1895 yılında sinematografin bulunmasını işaret etse de, öncesindeki çalışmalar ve deneyimler bu sonucun gerçekleşmesini kolaylaştırmıştır. Fotoğrafın Niepce ve Daguerre’nin icadından sonra harekete ulaşma arzusu, bu alanda çalışanları harekete geçirmiştir. Bu fotoğrafçıların başında gelen İngiliz fotoğraf sanatçısı Eadweard Muybridge, 1878’te Kaliforniya Valisi ve yarış atları sahibi Lelan Stanford tarafından “Bir at dört nala koşarken dört ayağı birden aynı anda yerden kesilir mi?” sorusunun cevabını ispatlaması için görevlendirilmiştir. Muybridge, demiryolu mühendisi olan John Isaac’ın da yardımıyla 24 fotoğraf makinesinden oluşan bir düzenek kurar ve 1/1000 enstantane hızıyla bu soruya cevap verebilecek görüntüyü elde eder. Ardından bu çalışmalarını devam ettirerek hareketi görüntüye dönüştürmek için oldukça fazla sayıda çalışma gerçekleştirmiştir. 1882 yılında Etienne-Jules Marey tarafından icat edilen “Fotoğraf Tüfeği”, saniyenin onda biri süreyle birbirinden ayrı bir dizi fotoğraf çekmekteydi. Saniyede 12 fotoğraf çekebilen Fotoğraf Tüfeği, işlem tamamlandığında çekilen diziyi yan yana görüntüleyerek hareketin kesintisiz halini yansıtabiliyordu. Temelde hareket eden görüntüyü elde etmeyi amaçlayan bu gösterim araçları, bugünkü anlamda sinemanın temelini oluşturan ilk örnekler arasında yer almaktadır.

“La Sortie de l’Usine Lumière à Lyon” (Lyon’daki Lumière Fabrikası’ndan Çıkış- 46sn) ile başlayan mucizevi görüntüler kısa zamanda bütün dünyaya yayılmış ve 28 Aralık 1895’te Paris’teki Capucines Bulvarı’ndaki Grand Cafe’nin bodrum katı Indian Salonu’nda 30 kişilik bir oturma düzeninde, haftanın belirli günlerinde gösterimler başlamıştır.

Dünyayı kısa zamanda etkisi altına alan sinema Osmanlı’da 2. Abdülhamit’in padişahlığı döneminde Pera’nın orta yerinde film gösterimlerine başlamıştır. Sinemayla 1896 yılında halka açık gösterimle buluşan Osmanlı halkı, tüm dünyada olduğu gibi merak ve ilgiyle karşılaşmıştır. Bilinenin aksine ilk gösterim sinema kitaplarında yazan 1896 Beyoğlu Sponec Birahanesi değil, İzmir Apollon Salonu’nda gerçekleştirildiği bugün bulunan belgeler arasında yer almaktadır.³ Gösterim alanında durum dünyayla paralel biçimde gelişirken çekim alanında oldukça geç bir

³ İlk gösterim 10 Aralık 1896 yılında Apollon Salonu’nda gerçekleştirilmiştir. Yıldırım Müjgan, “ERKEN DÖNEM TÜRK SİNEMASI VE HALKA YAPILAN İLK GÖSTERİM ÜZERİNE BİLİNENİN AKSİNE BİR TESPİT: İLK GÖSTERİM İZMİR APOLLON SALONU”, 2023.

dönemi işaret etmektedir. İlk öykülü filmler dünya sinema tarihinde özellikle George Meliese'in film hileleriyle stop motion'a varan ve animasyonun temelini oluşturan alt türlerini oluştururken, Osmanlı'da süreç 1917 yılını işaret etmektedir. Başlangıçta tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı da sinemada tiyatronun hazır zeminini kullanmış, bu durum da Türk Sinema Tarihinde "Tiyatrocular Dönemi" olarak yerini almıştır.

Dünya sinema tarihine de kadınlar açısından yaklaşıldığında "kadın hakları" çerçevesinde yaşanan sorunların yansımaları görülmektedir. Bütün dünya George Meliese sinemasından bahsederken aynı döneme imza atan Fransız kadın yönetmen Alice Guy'dan⁴ bahsedilmemesi, yaşadığı dönemde çektiği birçok filmde kendi adının yer almaması, ülkesinde film çekme konusunda sıkıntılar yaşamış olması, yine dönemin kadına bakışı ve sistemselsel bir sorun olarak göze çarpmaktadır.

Osmanlı'da, Müslüman Türk Kadın oyuncuların sahnede görül(e)meme nedenlerinin temelinde İslamiyetin getirdiği yasaklar yatmaktadır. Bu durum karşısında Müslüman olmayan kadın oyuncuların varlığından söz edilen bir tiyatro ve beyazperdeden söz edebiliriz. Bunun da beraberinde getirdiği sorunlardan biri de özellikle sahnede son derece düzgün bir Türkçe aksanına sahip bir aktörün karşısında Türkçe aksanı bozuk bir kadın oyuncunun seyirciler tarafından hoş karşılanmaması durumudur. Bu yüzden "karmaşa dönemi" olarak adlandırabilecek dönemde Müslüman kadın oyuncular yabancı rumuz adlarıyla sahneye çıkarken, azınlık diye nitelendirilen Müslüman olmayan kadın oyuncular Türkçe adlarla sahnede yer almaya başlamıştır. Bu da dönemselsel araştırma açısından sorun teşkil etmektedir.

Bu çalışmanın amacını oluşturan temel neden Türkiye sinemasının «erken dönem- 1896-1922» diye nitelendirilen sürecin belge-bilgi eksikliği, anlatılagelen bir tarih anlayışı, araştırma yöntemlerindeki eksikliklere belgeler ışığında yaklaşmak. Tartışmalı bu dönemde yer alan «kadın oyuncular» da bundan nasibini almış, adı bilinmeyen birçok kadın oyuncu tarihin derinliklerinde saklı kalmıştır. Hem sahnede hem beyazperdede bugün kabul gören isimler, bu çalışmayla yer değiştirmiş bulunmaktadır.

1. OSMANLI DÖNEMİNDE TÜRKİYEDE SANAT ALANINDA KADINLARIN KONUMU

Kadın oyuncular ya da sanatın herhangi bir dalıyla uğraşan kadınlar açısından Osmanlı dönemi oldukça tartışmalı bir süreçtir. Kadının kendi kimlik ve aidiyetini ortaya koyamamış olması, farklı isim ya da mahlas kullanması, dönemin takip edilebilmesi ve eserlerin tespit edilebilmesi konusunu oldukça karmaşık ve doğru bilgiye ulaşım açısından zor bir döneme işaret etmektedir. Özellikle sanat alanında bu anlamda "ilk" ler tartışmalı bir süreç yaşamaktadır.

Edebiyat alanında Fatma Aliye Topuz, ilk kez 1889 yılında Georges Ohnet'in Volonte adlı romanını "Meram" adıyla çevirmeye başlamıştır. Bu roman "Bir Hanım" imzasıyla yayımlanmıştır. İlk romanı Muhadarat 1892 yılında yayımlanmıştır. Yazdığı dönemde Aliye Hanım "Mütercime-i Meram" mahlasını kullanırken, Ahmet Mithat Efendi ile 1891 yılında ortak yazdığı "Hayal ve Hakikat" adlı eserde adı "Bir Kadın" olarak geçmektedir. Zafer Hanım'ın 1877 yılında yayımladığı Aşk-ı Vatan adlı romanı çok sonraları ortaya çıkarılmıştır. Prof. Dr. Zehra Toska'nın titiz çalışmasıyla kitap hem Osmanlıca aslı ve sadeleştirilmiş haliyle yayımlanmıştır. Aliye Hanım'ın kitabından 15 yıl önce yayımlanmasına karşın bugün sadece

⁴ Alice Guy, The Cabbage Fairy, 1896

bir roman yazdığı gerekçesiyle Zafer Hanım'ın adının "ilk" olarak geçmemesi de ayrı bir tartışma konusu olarak karşımızda durmaktadır.

Osmanlı dönemine tiyatrodaki kadınlar açısından yaklaşıldığında, Müslüman Türk kadınlarının, sahneye çıkması hatta herhangi bir oyunculuk eğitimi almasının bile yasak olduğu bilinen gerçekler arasındadır. Bu ilk kırılış bugün adına 1996 yılından bu yana adına "Afife Tiyatro Ödülleri" verilen Afife Jale adıyla başlatılır. Afife Jale, 16 yaşında İstanbul Kız Sanayi Mektebi'nde okurken Darülbeydi'nin sınavını kazanır ve Darülbeydi'ye kabul edilen beş Müslüman Türk kızdan biri olur. Tiyatro oyuncusu ve yazar Vasfi Rıza Zobu, kitabı "O Günden Bu Güne" anılarında (1977) Afife Jale'nin girişini şu şekilde aktarır:

"Behire ve Memduha hanımlar, talebe sıfatıyla Darülbeydi'ye kabul edildi. Yıl 10 Kasım 1918. Bu hanımlar İslam dininden ilk tiyatro talebeleridir. Bunlardan sonra Ulviye, Nemika, Afife, ve Refika Hanımlar gelmiş, içlerinden yalnız Afife, büyük hadiselerle sahneye çıkabilmiştir. Refika Hanım suflöz olarak kalabilmiş, diğerleri hükümetin müdahalesi ile talebe olarak dahi tiyatro çatısı altında kalamamışlardır." (Zobu, 1977)

Afife ilk kez, 1920 yılında Kadıköy Apollon Tiyatrosu'nda, o dönemin ünlü tiyatrocularından Eliza Binemeciyan'ın yerine "Jale" takma adıyla "Yamalar" adlı oyunda sahneye çıkar. Sinemanın erken döneminde "azınlık" diye tanımlanan Müslüman olmayan kadın oyuncular; "Kınar Hanım, Eliza Binemeciyan, Madam Kalitea, Matmazel Blanche, Roza Felekyan vd" Türk kadın oyuncularının olmamasından kaynaklanan boşluğu doldurabilme gayesiyle, Türkçe isimlerle sahneye çıkmışlardır. Örneğin; Zabel Karagözoğlu, "Şehper" adını alırken; Marie Louise Brawim, 13 Ocak 1918 yılında "Ferda" ismiyle sahneye çıkmıştır. Vasfi Rıza Zobu, bahsi geçen anılarında Ferda'dan şöyle bahsetmektedir: "Mümessile olarak şehr-i 800 kuruş ücretle, Darülbeydi heyeti temsiliyesine kabul edildi. Ferda; yüzü ve endamı kadar, Türkçe konuşması da güzel bir Macar kıızıydı." (Zobu,1977)

Görsel: Eliza Binemeciyan, Kınar Hanım, Aram Minakyan Aznif Minakyan, Dülgeryan (soldan) Arkada suflör Arşak.

Bu tartışmalı dönemde diğer taraftan baskı ve sakıncalar yüzünden sahneye çıkma özlemi yaşayan Müslüman Türk Kadın oyuncular da tam tersi bir girişim içindeydiler. Onlar da sahneye "yabancı takma" isimlerle çıkararak Müslüman kimliklerini saklama eğilimindeydi.

Bazı kaynaklarda farklı anlatılsa da Tiyatro tarihi yazarı Refik Ahmet Sevengil, sahneye kimliğini gizleyerek çıkan ilk kadın aktristi Türk Tiyatro Tarihi kitabında şöyle anlatıyor:

“Mutlâkıyet devrinde Abdülhamid’in saltanatı zamanında tahmini 1908 öncesi, İstanbul’da bir kazasker kızının, konaklarındaki Çubukçubaşı’yı sevdiğini, babası öldükten sonra onunla evlendiğini aktör Fehim Efendi anlatmıştı. Eskiden Çubukçubaşı olan ve hayatını kazanmak için tulüat aktörlüğü eden bu zatın, karısını da sahneye çıkararak oyun oynattığını da eklemişti...” (Sevengil, 2015)

Ahmet Fehim’in, Sevengil’e anlattığı bu kadın, gerçek adıyla “Kadriye Hanım”dan başkası değildir. Sahnede tanınmasın ve Türk olduğu anlaşılacak başlarına bir iş gelmesin diye Kadriye Hanım, “Amelya” ismiyle daha çok da “Papazköprülü Amelya” sahneye çıkmaktadır. Rum asıllı eşi Anastas, sonrasında Müslüman olur ve Hüsnü adını alır. Hüsnü Bey dönemin tanınmış komedyenleri arasındadır. Vasfi Rıza Zobu Kadriye Hanım’ın 1889 yılında Nazilli’de sahneye çıktığından bahseder. Daha çıktığı ilk geceden itibaren ünü kasabada yayılır ve Amelya yüzünden bu kez gençlerin kavga çıkarması yüzünden oyun yasaklanır. Denizli’deki oyun sırasında da düzgün bir Türkçeyle “Hasbinallah” demesi onun sahnesinin de sonunu hazırlamaya başlayan nedenler arasındadır.

“...Abidin Paşa, fazıl münevver bir devlet adamı. Bu tiyatro heyetinin temsilcilerini kızının ve damadının da görmelerini arzu etmiş, onları da Ankara’ya davet etmiş. Ama kadınların tiyatroya girmeleri adet değil. Vali Paşa, hanımların da görebilmeleri için heyeti, konağına davet etmiş. Kadriye hanım ilk temsil günü, allı pullu elbiseleriyle oyuna girip de Yozgat’tan tanıdığı Nefise Hanım’ı koltukların birinde oturur görünce beyninden vurulmuşa dönüyor...” (Cumhuriyet Gazetesi-1991)

Görsel: Vasfi Rıza Zobu, Kadriye Hanım’ın hayatını anlatıyor. (28 Aralık 1991)

Durumu babası Abidin Paşa’ya anlatınca, Paşa duruma el koyup tiyatroyu dağıtıyor, Amelya’nın sonrasında sahneyi bırakarak ebelik yaptığı da yine Vasfi Rıza Zobu’nun anılarında yer alan bilgiler arasındadır. Bu durum Refik Ahmet Sevengil’in Yakın Çağlarda Türk Tiyatrosu 1. Cilt’te “Türk Kadını sahneye Nasıl Çıktı” başlığı altında Kadriye Hanım’ın nasıl ifşa olduğunu şu şekilde anlatmaktadır:

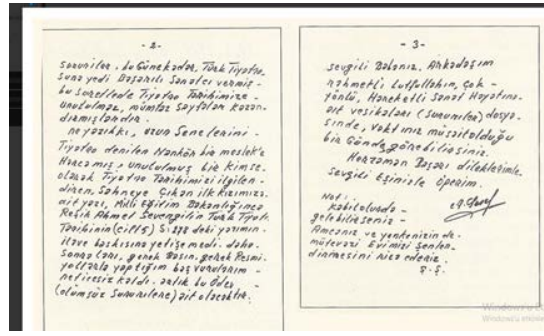
“...Tuluat Kumpanyasıyla Anadolu’da dolaşırken, Ankara’ya uğradıkları zaman bu aktris Amelya Hanım orada bir hamama gitmiş. Hamamda ailesinin eski tanıdıklarından Ankara

Valisi Abidin Paşa'nın zevcesine rasgelmiş. Valinin karısı kazasker kızını tanımış, Ankara'ya nasıl geldiğini sormuş, konağa davet etmiş. Amelya Hanım hüviyetinin meydana verilmiş, ilk Türk aktivist de Amelya Hanımlıktan çıkıp tekrar Kadriye Hanımlığa dönmüş çıktığını görünce ağlayarak macerasını anlatmış. Bunun üzerine kocasına Ankara'da bir memuriyet ...”(Sevengil, 1934: 112)

Afife Jale'den önce ama Kadriye Hanım'dan sonra sahneye çıkan diğer kadın oyuncu ise Mevdude Refik Tepedelen'dir. Tiyatro sanatçısı Gülriz Sururi, anılarını kaleme aldığı “Bir An Gelir“ adlı kitabında, teyzesi Mevdude Leyla Refik'in, Afife Jale'den önce sahneye ilk çıkan kadın aktrist olduğunu belirtir. Eski operet sanatçısı Şeref Şenpınar'ın gösterdiği belgelere göre, ilk kez 1919 yıllarında Şişli Heveskarlar Kulübü Tiyatro şubesinin, prova ve temsillerine çıkan Mevdude Refik, bazı küçük rollerde oynamış. Sururi kitabında, Şenpınar'ın söylediklerini şöyle aktarıyor:

“İlk sahneye çıkışı 1920 yılının 10. ve 11. akşamlarında olmuştur. Ramazanın 22 ve 23. geceleri idi. O zamanın Dışişleri Bakanı Halil Bey'in oğlu şair Ali Nihat Bey'in, “Grup” adlı manzum piyesinde “Sümbül” rolünü oynuyordu. Programda adı rumuzlu bir şekilde M.R. şeklinde yazılmıştı. Oyunun 2. gecesi tiyatroya polisler geldi. Artistler, polisleri: “Burada oynayanların hepsi Ermeni'dir, Müslüman kadın yoktur, diyerek oyalarken, diğer oyuncular Mevdude Refik Hanım'ı arkadan kaçırdılar. Bu olayı unutmama imkan yok, çünkü aynı gece ben de ilk defa sahneye çıkmıştım. Mevdude Refik Hanım vazgeçmedi ve yine sahneye çıktı. Bu defa Ali Nahit Bey'in yazdığı “Son Hediye” adlı oyunda “Zerrin” rolündeydi. Ama 5 Ağustos 1920 tarihli ilanlarda adı “Beatris” olarak yazılmıştır.” (Sururi, 2003)

Görsel: Eski Operet Sanatçısı Şeref Şenpınar'ın kaleme aldığı notlar.

2. BEYAZPERDEDE GÖRÜNEN İLK KADIN OYUNCU: ŞAHİKA NERMİN

Sahne gibi beyazperdede de Müslüman Türk kadın oyuncularının görünmesi yasaktır ve bu yasak ancak Cumhuriyet'le beraber son bulmaktadır. Sinema tarihimizdeki bu ilk, Ateşten Gömlek filmiyle başlamaktadır. 1923 yılında, ilk özel film şirketi olan ve 1922 yılında kurulan Kemal Film adına çekilen, Halide Edip Adıvar'ın "Ateşten Gömlek" adlı eserinden uyarlanan bu film, Muhsin Ertuğrul tarafından yönetilmiştir. Kurtuluş Savaşı'nın anlatıldığı filmin çekim hazırlıkları yapılırken, Ayşe ve Kezban rolü için kadın oyuncu arayışı başlamıştır. Halide Edip Adıvar'ın Müslüman Türk olan iki kadın oyuncu oynatmak konusundaki ısrarlı tutumu, sinema tarihimize bir "ilk" in gerçekleştirilmesine neden olmuştur. Bu sayede beyaz perdede "ilk kez" iki Müslüman Türk kadın oyuncu yer almıştır: Bedia Muvahhit ve Neyyire Neyir. Ayşe rolünü, Bedia Muvahhit; Kezban rolünü de Neyyire Neyir canlandırmıştır. Türk sinema tarihinde yeni bulunan belgeler ışığında aslında ilk kadın oyuncular olarak kabul edilen Muvahhit ve Neyir'den önce başka bir kadın oyuncunun varlığı ortaya çıkarılmıştır.

Ateşten Gömlek filminden bir yıl önce 1922 yılında ilk kez beyazperdeye çıkan oyuncu bulunan belge ve bilgilerle Nermin Hanım adında bir tiyatro oyuncusu olduğu belirlenmiştir. Nermin Hanım ya da bazı fotoğrafları imzalarken kullandığı "Şahika Nermin" ismiyle o dönemin bazı dergilerinde de "ilk kadın mümessilesi" olarak da yer almıştır. Tarihçi-yazar Ali Özuyar "Sessiz Dönem Türk Sinema Tarihi" adlı kitabında, Nermin Hanım'ın 1922 yılında Fransız bir mühendis olan Mösyö Andres tarafından çekilen "Esrarengiz Şark ya da İstanbul Esrarı" filminde oynadığına değinir. Film, yurtdışında Lyon ve Berlin'de gösterimlere girmiştir. Oldukça ilgiyle karşılanan bu filmde Nermin Hanım Melek rolünü oynamaktadır. Özuyar'ın kitabında belirttiği üzere, bu yapılan gösterimlerde Nermin Hanımın oyunculuğu çok beğenilmiş, izleyenler tarafından defalarca alkışlanmış ve sonrasındaki yorumlarda da filmi Nermin Hanımın usta oyunculuğundan bahsedilmiştir.

Görsel: Şahika Nermin, Süs Dergisi, 5 Nisan 1924.

Oryantalist bakış açısıyla çekilen "Esrarengiz Şark" adlı film, Fransız subayı Henri ile yakın arkadaşı Remdan'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki aşk maceralarını anlatan 2 bölümden oluşan bir film. Remdan'ın aşık olduğu Osmanlı Paşasının kızı olan Melek rolünü Nermin Hanım canlandırmıştır. Filmin çekimleri Eyüp, Büyükkada ve Haliç'te gerçekleştirilmiştir. Çekimleri 1922 yılının ilk aylarında tamamlanan film, Odeon Sinemasında Türkçe arayazı ile gösterime girmiştir.⁵ 27 Mayıs'tan sonra ise Alemdar sinemasında gösterime girmiştir.⁶

Nermin Hanım tek bir filmle sadece beyaz perdede görünen bir aktris değildir. O, aynı zamanda, sahnelerin usta oyuncularını Bedia Muvahhit, Şaziye Moral, Neyire Neyir ile aynı sahneyi paylaşan bir tiyatro sanatçısıdır. 1924 yılında Yeni Tiyatro kadrosunda bulunan Kınar Hanım ile Nermin Hanım beraber Darülbedayi'nin Temsil Heyeti'ne katılmıştır. Nermin Hanım, 1929 yılına kadar tiyatro turnelerinde ve sahnelerde olduğuna dair belge ve bilgiler bulunmuştur. Bedia Muvahhit, Neyire Neyir, Şaziye Moral ile beraber neredeyse aynı oyunlarda birlikte sahne aldıkları gibi fotoğraflarda da beraber poz vermişlerdir. Örneğin; tahmini olarak 1925 yılında oynanan, 3 bölümlük "La Bourgeois-Tomurcuk" adlı vodvilin ilanında isimleri sıralanırken; Neyire Neyir, Bedia Muvahhit'in yanı sıra Fussoun (füsun) rolünde Nermin Hanım'ın ismi yer almaktadır. (Akçura, 1993)

⁵ Akt. Özuyar, A. "İleri Gazetesi, 1 Mayıs 1922"

⁶ Akt. Özuyar, A. "İleri Gazetesi, 25 Mayıs 1922"

Görsel: La Bourgeois-Tomurcuk adlı vodvilin ilanı. Darülbedayi topluluğu ve Nermin Hanım önde en sağda yer almaktadır.

Bir başka oyun olan “La Sonnette D’Alarme- Alarm Zili” Bedia Muvahhit tarafından uyarlanmış. 3 perdelik komedi oyununa ait bir ilan 1926 yılı Aralık ayında yayınlanmış. Bu oyunda dönemin usta oyuncularını Vasfi Rıza Zobu, Muvahhit Refet Bey, İ. Galip Arcan, Bedia Muvahhit ve adı üst sıralarda yer alan Müzeyyen rolünde Nermin Hanım’la tekrar karşılaşıyoruz.

Görsel: La Sonnette D’Alarme oyununun ilanı (Burçak Evren Koleksiyonu) / Nermin Hanım Darülbedayi oyuncularıyla birlikte (sağdan üçüncü)

Darülbedayi’nin, Samsun ve oradan da devam ettikleri Trabzon turnesinde, Nermin Hanım’ın ismi belgelerde yer almaktadır. Vasfi Rıza Zobu anılarını kaleme aldığı kitabında İzmir turnesiyle ilgili şu satırları aktarmaktadır:

“1 Mayıs 1927 pazar günü, sağ ve sıhatten olan sanatçılar olarak, 15 kişilik bir toplulukla İzmir’e doğru yola çıktık. Bu 15 kişinin içinde bugün yaşayan ve çalışanlar: Muhsin Ertuğrul, Galip Arcan, Kemal Gürmen, Şaziye Moral ve ben; yaşayıp da tiyatrodan çekilenler: Ercüment Behzat, Nermin ve Refika; rahmete kavuşanlar: Hazım, Emin Beliğ, Kemal Küçük, Halide, süflör Zeki, Mahmut Moralı, Necla ve Fahire, Elhamra Sineması’nın sahnesinde 10 piyesle 10 temsil vermek üzere İzmir’e gitmiştik.” (Zobu, 1977)

Vasfi Rıza Zobu, 1977 yılında kitabını yazarken “Nermin Hanım”ın sağ ve tiyatro sahnelerinden ayrılmış olduğu bilgisi, Zobu’nun satır aralarından çıkarılmaktadır.

SONUÇ

Erken Dönem Türk Sineması ortaya çıkarılan yeni belge ve bilgilerle güncellenmeye devam etmektedir. Kadınlar ekseninden yaklaşıldığında durum daha da karmaşık hale gelmektedir. Dönemsel olarak tüm dünyada kadın hakları, kadının toplumdaki yeri ve konumu açısından oldukça sıkıntılı ve zor bir dönemde, sanatıyla, kalemiyle var olmaya çalışan kadınlar açısından süreç biraz daha zorlayıcı olmaktadır. Dönemin Fransa’sında Gaumont Film şirketinde sekreter olarak çalışan Alice Guy’ın verdiği mücadele Osmanlı döneminde Afife Jale’nin, Kadriye Hanım’ın, Mevdude Refik Tepedelen’in, Şahika Nermin’in, roman yazarı Zafer ve Aliye Hanım’ın mücadelesinden çok da farklı olmasa gerek. Alice Guy’ın, 500’den fazla çektiği filmin çoğuna ulaşamamış ve kendi filmlerine başkalarının adları yazılırken, Aliye Hanım da “Bir Kadın” adıyla kitaplarda yerini alabilmiştir. Oyunculara gelince Müslüman kadın oyuncular kendi adlarıyla sahneye çıkamazken azınlık oyuncuları da tam tersi bir durumda Türkçe adlarla sahneye çıkmaktaydı.

Nermin Hanım’ın soyadına ulaşamaması nedeniyle bu makale çerçevesinde yapılan araştırmalarda izi 1929 yılına dek sürülebilmiştir. Oynadığı oyunların ilanlarına, 1922 yılında beyazperdedeki “Melek” rolüyle yer aldığı “Esrarengiz Şark- İstanbul Esrarı” filminin gösterim detaylarına ulaşılmış bulunmaktadır. Kimliği ve hayatı konusunda ne yazık ki daha fazla bir bilgiye ulaşamamıştır. 1977 yılında Vasfi Rıza Zobu’nun anılarını kaleme aldığı “O Günden Bu Güne” adlı kitabında Nermin Hanım’ın sağ ve tiyatrodan ayrılmış olduğu bilgisine ulaşılmış bulunmaktadır. Cumhuriyet henüz ilan edilmeden beyaz perdeye çıkma cesareti göstermiş Nermin Hanım’ı da, Kadriye ve Mevdude Hanım’ı da sinema ve tiyatro tarihinde hak ettikleri yere taşımak bu makalenin temel hedefidir.

KAYNAKLAR

Akçura Gökhan, 1993, “Bedia Muvahhit Bir Cumhuriyet sanatçısı”, İBB Kültür İşeri Dairesi Başkanlığı Yayınları, İstanbul.

Green, Pamela (2018) “Be Natural: The Untold Story of Alice Guy-Blaché “ belgesel film

Özuyar, Ali (2015) “Sessiz Dönem Türk Sinema Antolojisi”, Küre Yayınları, İstanbul

Özuyar Ali (2017) “Sessiz Dönem Türk Sinema Tarihi(1895-1922)”, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

Sevengil, Refik Ahmet (1934) “Türk Tiyatrosu tarihi”, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul.

Yıldırım, Müjgan. (2021). “Gölgenin Seyri” Türk Sinemasının Tartışmalı İlkleri” belgesel filmi

Zobu, Vasfi Rıza, (1977), “O Günden Bu Güne”, Milliyet Yayınları, İstanbul.

Cumhuriyet Gazetesi- 28 Aralık1991

İleri Gazetesi, 1 Mayıs 1922

İleri Gazetesi, 25 Mayıs 1922

Süs Dergisi, 5 Nisan 1924